

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تحول اقتصادی در حوزه خلیج فارس

(اقتصادی و زندگی)

نویسنده:

خدیجه دالسی

سرشناسه	: یدالهی، خدیجه، ۱۳۶۵ -
عنوان و نام پدیدآور	: تحول اقتصادی در حوزه خلیج فارس (افشاریه و زندیه) / نویسنده خدیجه یدالهی.
مشخصات نشر	: تهران: نشر بایا، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۲۰۸ ص: مصور (بخشی رنگی)، نقشه (رنگی).
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۹۵۵۲۱-۱-۵
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۱۹۹] - ۲۰۸
موضوع	: خلیج فارس -- اوضاع اقتصادی
موضوع	: ایران -- تاریخ -- افشاریان، ۱۱۴۸ - ۱۲۱۸ ق.
موضوع	: ایران -- تاریخ -- زندیان، ۱۱۶۳ - ۱۲۰۹ ق.
رده بندی کتبخانه	: ۱۳۹۴ ۴۷۳/۴ HC
رده بندی دیویی	: ۳۱۰ ۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۹۶۲۲۱

تحول اقتصادی در حوزه خلیج فارس (افشاریه و زندیه)

نویسنده:	خدیجه یدالهی
طرح جلد:	امیر اعلایی
توبت چاپ:	اول / ۱۳۹۴
شمارگان:	۱۰۰۰ نسخه
چاپ:	ارس
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۹۵۵۲۱-۱-۵
تلفکس انتشارات:	۸۸۳۱۶۳۹۱
آدرس انتشارات:	تهران - خیابان کریم خان زند - خیابان سنایی - خیابان چهارم غربی - شماره ۱۸ - واحد ۷
پست الکترونیکی:	baya.nashr@hotmail.com
بها:	۲۰۰۰۰ تومان

«کلیه حقوق چاپ برای مؤلف محفوظ است»

سپاس‌گزاری

در اینجا برخود لازم و ضروری می‌دانم با تمام وجود و از صمیم قلب از همه عزیزانی که به هر نحوی در نوشتن این اثر نقش داشته‌اند سپاس‌گاری کنم. جناب آقای پروفیسور سید اصغر محمودآبادی که از آغاز کار تا پایان دلسوزانه بنده را در تمام مراحل تدوین راهنمایی و تشویق نمودند. دوست خوبم جناب آقای محسن بختیار که به دلیل یاری‌ها و راهنمایی‌های بی‌چشمداشت ایشان، بسیاری از سختی‌های راه برایم آسان‌تر شد، برادر خوبم آقای علی یداللهی که همیشه همراه بنده بوده و هستند و دوست خوبم خانم سیرا ضابطی با تمام دلگرمی‌هایش، حمیرا چیت‌ساز و همچنین خانواده بزرگوار ایشان، خانم اعظم نقی‌نژاد که در جمع‌آوری منابع همکاری داشته‌اند، خانم لیلا سالاری و آقای حسن حاجی‌زاده که توسط ایشان این اثر به نفع دنیا معرفی شد، مسئول کتابخانه دانشگاه آزاد واحد محلات آقای مهدی زاده، مسئول کتابخانه رسول جعفریان در قم و در نهایت از سازمان ثبت اسناد رسمی در تهران و کتابخانه مجلس شورای اسلامی ایران کمال تشکر و قدردانی را دارم.

فهرست مطالب

۷	پیشگفتار.....
۹	مقدمه.....
۱۳	فصل اول: موقعیت جغرافیایی و تاریخی خلیج فارس.....
۱۳	۱-۱- موقعیت جغرافیایی خلیج فارس.....
۱۶	۱-۲- شرایط آب و هوایی.....
۱۹	۱-۳- رودها و جریان‌های دریایی خلیج فارس.....
۲۱	۱-۴- موقعیت تاریخی خلیج فارس.....
۲۲	۱-۵- مهاجرت قبا در مختلف در خلیج فارس.....
۲۳	۱-۶- دریای ارس.....
۲۴	۱-۷- نام خلیج فارس.....
۳۰	۱-۸- نام خلیج فارس در دنان عرب.....
۳۵	فصل دوم: اهمیت اقتصادی خلیج فارس در دوره افشاریه و زندیه.....
۳۵	۱-۲- اوضاع تجاری ایران و نقش خلیج فارس در تبادلات تجاری.....
۴۲	۲-۲- نیروی دریایی - تجاری ایران در خلیج فارس در عصر افشاریه و زندیه.....
۵۰	۲-۳- وضعیت تجاری جزایر و بنادر خلیج فارس در دوره افشاریه و زندیه.....
۵۱	۲-۳-۱- تنگه‌ی هرمز.....
۵۳	۲-۳-۲- کیش.....
۵۵	۲-۳-۳- هرمز.....
۵۸	۲-۳-۴- قشم.....
۶۱	۲-۳-۵- بندرعباس.....
۶۵	۲-۳-۶- بندرکنگ.....
۶۶	۲-۳-۷- بندر لنگه.....
۶۹	۲-۳-۸- بوشهر.....
۷۱	۲-۳-۹- بحرین.....

- ۲-۳-۱۰- برخورد دولت زند با دزدان دریایی خلیج فارس در جهت امنیت بخشیدن به روند اقتصاد ایران (میرمهنّا) ۷۴
- ۲-۳-۱۱- جواسم ۷۸
- فصل سوم: حضور قدرت‌های بزرگ در خلیج فارس در دوران افشاریه و زندیه ۷۹
- ۳-۱- تاریخ استعمار در خلیج فارس ۷۹
- ۳-۲- پرتغالی‌ها اولین استعمارگران اروپایی ۸۰
- ۳-۳- حضور انگلیسی‌ها در خلیج فارس و علاقه‌مندی آنها به تجارت با ایران ۸۳
- ۳-۴- هلند، ها و رقابت آن‌ها با انگلیسی‌ها در خلیج فارس ۹۹
- ۳-۵- فرانسویان و حضور کم رنگ آنها در خلیج فارس ۱۰۷
- ۳-۶- هندوستان و رابطه‌ی تاریخی آن با ایران ۱۱۵
- فصل چهارم: عملکرد سلسله‌های افشاریه و زندیه در روند اقتصاد ایران ۱۱۹
- ۴-۱- تاریخچه زندگانی نادر ۱۱۹
- ۴-۲- نقش نادر در روند اقتصادی خارج از ایران ۱۲۸
- ۴-۳- نادرشاه و مسأله عمان و مسقط ۱۳۶
- ۴-۴- سرانجام نادرشاه و اوضاع بعد از مرگ او (جانشینان نادر) ۱۴۳
- ۴-۵- سلطنت کریم‌خان ۱۴۷
- ۴-۶- نقش کریم‌خان در تجارت و روند اقتصاد ایران ۱۵۰
- ۴-۷- کریم‌خان زند و مسأله عمان ۱۵۳
- ۴-۸- کریم‌خان و مسأله اعراب بنی کعب ۱۵۵
- ۴-۹- کریم‌خان زند و عثمانی‌ها و مسأله حمله به بصره ۱۵۸
- ۴-۱۰- وفات کریم‌خان زند و وقایع بعد از آن ۱۶۳
- ۴-۱۱- رابطه‌ی سلسله‌ی زندیه با آل مذکور ۱۶۹
- نتیجه‌گیری ۱۷۵
- ضمائم ۱۷۹
- منابع و مأخذ ۱۹۹

پیشگفتا

بی‌شک، این است که کتاب، یکی از ارزشمندترین فرآورده‌های بشری و گنجینه بزرگترین ثروت‌های بشری یعنی دانش و تحقیق است. دین و دنیای بشر و جسم و جان انسان به برکت کتاب تأمین و تغذیه می‌شود و فرآیند کمال بشری به وسیله کتاب تحقق می‌یابد. کتاب، مادر تمدن‌ها و نیز عصاره‌ی آن‌هاست و بشر با پدید آوردن کتاب، درس‌های بی‌شماری را که در کتاب انکبین به او آموخته شده گردآوری می‌کند و در محیط بشری منتشر می‌سازد و بدین گونه روز به روز گنجینه ثروت بشری، غنای بیشتری می‌یابد.

کتاب حاضر عصاره‌ای از مهمترین رویدادهای سیاسی و اقتصادی در تاریخ ایران و خلیج فارس می‌باشد. در این کتاب، خلیج فارس به عنوان مهمترین و اصلی‌ترین مخزن اقتصادی ایران معرفی شده است خلیجی که خاطرات ناگفته‌ی تاریخی در دل خود دارد و در تمام ادوار تاریخی تا به حال شاهد اتفاقات تلخ و شیرین بی‌شماری بوده است.

خلیج فارس یکی از آبراه‌های بزرگ جهان و در واقع یک چهارراه تجاری به حساب می‌آید. به همین سبب توجه همگان به آن جلب شده بود و از دیرباز یک منطقه کاملاً شناخته شده برای جهانیان محسوب می‌شد، که دارای جزایر و بنادر مهم و تأثیرگذاری برای تجارت و اقتصاد بود. از جمله قدرت‌های خارجی که در این منطقه برای نیل به اهداف اقتصادی خود حضور پیدا کردند پرتغالی‌ها، انگلیسی‌ها، هلندی‌ها و فرانسوی‌ها بودند که هر کدام در مدت حضورشان بهره‌هایی بردند لذا روابطی با حکومت‌های افشاریه

و زندیه برقرار نمودند، لازم به ذکر است پرتغالی‌ها قبل از سلسله‌ی افشاریه و زندیه از این خلیج خارج شدند. در تمام این دوره اقتصاد ایران در خلیج فارس گاهی در اوج و گاه در قهقرا قرار می‌گرفت. این سقوط هر از گاهی اقتصاد ایران، بیشتر تحت تأثیر آشوب‌هایی بود که بر امنیت منطقه نیز اثر می‌گذاشت. لذا افشاریه و زندیه برای پیشبرد روند رو به رشد اقتصاد ایران که بخش عمده‌ی درآمد آن از طریق گمرکات خلیج فارس تأمین می‌شد، تمام تلاش خود را صرف برقراری امنیت و آرامش در این منطقه کردند. با ایجاد نفوذ و تسلط بر سواحل و برآیر خلیج فارس و عرب‌های شیخ نشین ضمن ایجاد پایگاه‌های اقتصادی و نظامی در حفظ امنیت آنها نیز کوشا بودند. در این کتاب ضمن بیان مطالبی در مورد موقعیت و تاریخی این آبراه مهم، اهمیت اقتصادی آن در دوره‌های افشاریه، زندیه توضیح داده می‌شود و به حفظ و بیگانگان در این منطقه اشاره می‌گردد.

مقدمه

خلیج فارس در منتهی‌الیه جنوب ایران است که تأثیر زیادی در اقتصاد، بازرگانی و تجارت مردم ایران داشته و دارد. این منطقه گذرگاه کالاهای وارداتی و صادراتی محسوب می‌شود. وجود بنادر و سواحل متعدد در این منطقه، که هر کدام از اهمیت و جایگاه خاصی برخوردار بودند، باعث جابه‌جایی گذرگاه کالاها در طول دوره‌ها می‌شد؛ همه این شرایط بستگی به موقعیت و قرار گرفتن منطقه خلیج فارس در یک آبراه و موقعیت استراتژیک داشت. علاوه بر این خلیج فارس منطقه ویژه و شناخته شده‌ی جهانی بود که با وجود تنگه‌ی هرمز یکی از گذرگاه‌های با اهمیت بازرگانی در طول تاریخ ایران محسوب می‌شود که از طریق آن ایران با آب‌های آزاد جهان مرتبط است. به همین دلیل در طول تاریخ مورد توجه جهانیان قرار گرفته است. به نظر از این، خلیج فارس از نظر منابع چنان سرشار بود که کشورهای قدرتمند برای به دست آوردن این منابع و تسلط بر این منطقه تمام تلاش خود را صرف کردند. بر همین اساس است که در آن مردمی با فرهنگ‌ها و زبان‌ها و ادیان مختلف زندگی می‌کنند. این منطقه در تمام درمیان تاریخی جولانگاه همه‌ی نژادها بوده است لذا در اکثر زمانها از امنیت و آرامش برخوردار نبوده است. تمام سلسله‌های به وجود آمده در ایران به توبه خود توجه خاصی به این منطقه داشتند تا مبادا آن را که به عنوان مخزن اقتصاد کشور بود از دست بدهند. این موضوعی روشن برای همگان بود که تجارت و بازرگانی ایران وابستگی تمام به خلیج فارس داشت. در تمام دوره‌های سلسله‌های ایرانی به خصوص در اواخر دوره صفویه و دوره افشاریه و زندیه این منطقه مرکز توجه حکومت‌های ایرانی بود که هر کدام از آن‌ها مهمترین اقدامات خود را در

این منطقه به مرحله‌ی اجرا درآوردند. در دوره صفویه شاه عباس توانست با برقراری رابطه با انگلیسی‌ها، پرتغالی‌ها را برای همیشه از ایران خارج کند و مهم‌ترین بندرگاه خلیج فارس را به نام خود ثبت نماید. وقتی دوره افشاریه را بررسی می‌کنیم شاهد تشکیل نخستین نیروی دریایی و تجاری بعد از اسلام می‌شویم که نادرشاه افشار پایگاه اصلی آن را در خلیج فارس بنا نهاده بود و از خروج بیش از حد پول نقد ایران که صرف خرید کشتی‌های نظامی می‌شد تا حدودی جلوگیری کرد و خود را از وابستگی به قدرتهای غربی رها ساخت. اگرچه بعد از نادرشاه جانشینان او این اقدامات را راکد گذاشتند. بررسی دوره‌ی زندیه بیانگر این واقعیت است که کریم‌خان با دزدان دریایی درگیر می‌شود و برای برقراری امنیت و آرامش در منطقه خلیج فارس آن‌ها را از بین می‌برد، از آنجایی که وی علاقه زیادی به امور اقتصادی داشت رابطه‌ی حسنه‌ای با کمپانی‌های موجود در این منطقه برقرار می‌کرد. کریم‌خان بعد از یک دوره ناامنی و آشوب، اوضاع را آرام ساخت و حتی توانست «میرمهنا» معروف‌ترین دزد دریایی، بن آبراه را از بین ببرد و اوضاع را برای تجارت عالی و پیشرفت اقتصادی ایران آماده سازد. با مرگ کریم‌خان اوضاع تغییر کرد و شرایط بیشتر به نفع انگلیس پیش رفت تا جایی که توانست آزادانه در خلیج فارس جولان دهد.

در این اثر سعی بر این است که به نقش خلیج فارس در اقتصاد ایران دوره افشاریه و زندیه پرداخته شود که شامل چهار فصل می‌باشد. در فصل اول به بررسی موقعیت جغرافیایی و تاریخی خلیج فارس پرداخته شده است. در این بخش نخست به موقعیت استراتژیک خلیج فارس و دلایل اهمیت تاریخی آن در طول تمام دوره‌ها و همچنین موقعیت آب و هوایی و معرفی معروف‌ترین رودهایی که مستقیم وارد خلیج فارس می‌شوند پرداخته شده است. علاوه بر این به بررسی نام خلیج فارس در اسناد تاریخی و همچنین به معرفی اسناد و مدارک معتبر که نام خلیج فارس یا بحر فارس را تأیید می‌کند پرداخته شده است. فصل دوم این کتاب بررسی اقتصاد جزایر و بنادر خلیج فارس است. در این فصل مهم‌ترین جزایری که در اقتصاد ایران در دوره‌ی مشخص شده پژوهش، نقش

داشتند، بررسی می‌شوند علاوه بر این موضوعات دیگری که در این فصل به آن پرداخته شده است صادرات و واردات کالاها می‌باشد که مهم‌ترین کالاهای صادراتی ابریشم خام و پشم بز بوده و کالاهایی مثل ادویه و حیوانات مانند اسب به ایران وارد می‌شده است. فصل سوم، بررسی حضور قدرت‌های غربی در خلیج فارس است، که ابتدا به پیشینه حضور بیگانگان در خلیج فارس پرداخته شده است. علاوه بر این سرانجام اولین استعمارگر خلیج فارس به رشته تحریر درآمده است و سپس حضور کمپانی‌های انگلیسی، فرانسه، هلند و به اضافه ایالت‌های آمریکا به نام هندوستان در این بخش بررسی شده است که هر کدام از این کشورها از زمان ورودشان تا زمان محدوده مورد پژوهش برای به دست گرفتن بازار ایران در حال یاب و جست بوده‌اند. در فصل چهارم که به عنوان فصل آخر این کتاب تعیین شده است نگارنده سعی کرده است که عملکرد سلسله افشاریه و زندیه و نقش هر کدام از این سلسله‌ها در روند اقتصاد ایران و روابط آن‌ها با حکام محلی مورد بررسی قرار دهد و در پایان نتیجه‌گیری فصول ذکر شده به اختصار تقدیم شده است:

خوشبختانه منابع دست اول و سندها و نقشه‌های قابل توجهی در مورد خلیج فارس و نقش اقتصادی آن به جا مانده است که نویای تمام واقعیت‌های تاریخی می‌باشد از جمله منابع دسته اول و معتبری که در این اثر استفاده شده است سفرنامه‌هایی از جمله: سر هارفورد جونز، سفرنامه فوروکاوا، نیبور و ویلیام فرانکلین و دیگران است که در تکمیل کردن این اثر بسیار مفید و تأثیرگذار بوده‌اند.

در این اثر سعی بر این شده است که تاریخ خلیج فارس و تأثیر آن بر اقتصاد ایران به جامعه‌ی علمی تقدیم گردد. به امید اینکه در آینده‌ی نزدیک مقالات و کتاب‌های بیشتری را به علم دوستان تاریخ ایران عرضه کنیم.